

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE FORMATION OF CIVIL RESPONSIBILITIES OF YOUNG LEARNERS

В умовах реформування освіти важливого значення набуває підготовка педагога. У статті актуалізується проблема підготовки майбутніх вчителів до формування громадянської відповідальності молодших школярів. Громадянська відповідальність є однією з ключових компетентностей, які мають бути сформовані у випускника школи. Початкова школа є тією базою, яка закладає основи формування громадянських цінностей на засадах демократії.

Підготовка майбутнього педагога здійснюється комплексно і поетапно, реалізується через змістовий, процесуальний та оцінний компоненти. Змістовий компонент розкривається через системність знань щодо процесу формування громадянської компетентності молодших школярів; знання понятійного апарату стосовно цінностей особистості; усвідомлення суспільної значущості педагогічної діяльності.

Процесуальний компонент розкривається через вміння аналізувати й реалізовувати власний творчий потенціал і педагогічні здібності, відчувати задоволення від творчого результату діяльності молодших школярів; усвідомлення необхідності постійного вдосконалення власних професійних знань, умінь, навичок, морально-етичної культури поведінки, ерудиції; вміння оцінювати в різних ситуаціях свої дії щодо формування громадянської компетентності молодших школярів; вміння дотримуватися норм поведінки в громадських місцях та аналіз власної поведінки та поведінки інших.

Оцінний компонент розкривається через вміння адекватно оцінювати власну активність у професійній діяльності та діяльності інших; відносини з іншими людьми; знання дітей щодо прав та обов'язків громадян України, свою належність до українського суспільства; вияви патріотизму, гуманності, порядності, контролювати розвиток вихованості учнів, самооцінку процесу формування громадянської компетентності як у майбутніх учителів початкової школи, так і у молодших школярів. Важливе значення при цьому відводиться університетським навчальним курсам, зокрема «Методиці викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

У статті розглянуті основні методичні аспекти практичної підготовки, організації самостійної роботи та позааудиторної виховної роботи.

Ключові слова: громадянська відповідальність, підготовка вчителя, інтегрований курс «Я досліджую світ», молодші школярі.

In the context of educational reform, training of the teacher becomes essential. The article actualizes the problem of preparing future teachers for the formation of civil liability of younger students. Civil responsibility is one of the key competences that a graduate of a school must have. The elementary school is the foundation that lays the foundations for the formation of civic values on the basis of democracy.

The preparation of the future teacher is carried out in a comprehensive and step-by-step manner, and is implemented through substantive, procedural and evaluation components. The content component is revealed through the systematic knowledge of the process of formation of civic competence of junior students; knowledge of the conceptual apparatus of personality values; awareness of the social importance of pedagogical activity.

The procedural component is revealed through the ability to analyze and realize their own creative potential and pedagogical abilities, to feel pleasure from the creative result of the activity of younger students; awareness of the need to constantly improve their professional knowledge, skills, moral and ethical culture of behavior, erudition; ability to evaluate in different situations their actions on formation of civic competence of younger students; ability to adhere to standards of behavior in public places and to analyze one's own behavior and the behavior of others.

The evaluation component is revealed through the ability to adequately evaluate one's own activity in the professional and other activities; relationships with others; knowledge of children about the rights and duties of Ukrainian citizens, their belonging to Ukrainian society; manifestations of patriotism, humanity, decency, to control the development of students' upbringing, self-esteem of the process of formation of civic competence both in the future elementary school teachers and in the younger students. The importance of this is given to university training courses, in particular The methodology of teaching an integrated course "I explore the world".

The main methodological aspects of practical preparation, organization of self-study work and extra-curricular educational work are considered in the article.

Key words: civil responsibility, teacher training, integrated "I am exploring the world" course, junior high school students.

УДК 378:373.3.091.12.011.3-051:172
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-1.35>

Кисла О.Ф.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Коваль В.О.,

канд. біол. наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Зростання агресивності, нетерпимості в українському суспільстві, збільшення випадків порушення прав людини, зниження загальної громадянської активності свідчать про кризу демократії. Суспільство потребує освічених людей, в яких сформовані морально-ціннісні риси громадянина та патріота. Формування громадянської відповідальності здійснюється в процесі соціалізації та

виховання, що відбувається під впливом різних факторів: загального рівня морально-правової культури суспільства, особливостей родинних та особистісних стосунків, при цьому важливим чинником є система освіти.

Особливого значення набуває перша ланка – початкова школа та особистість вчителя, який сприяє формуванню громадянської відповідальності молодшого школяра. Голова Офісу

Ради Європи в Україні з питань науки і освіти Алесандро Саваріс на конференції з нагоди відкриття Всеукраїнської програми освіти для демократичного громадянства «Демократична школа» зазначив: «Якщо ми почнемо навчати дітей у школі та студентів в університетах принципам демократії, прав людини, верховенства права, то це стане першими кроками до уникнення порушення прав людини» [7]. Саме педагогу належить ключова роль у вихованні майбутніх громадян – патріотів своєї держави. Майбутнього педагога потрібно підготувати до здійснення такої місії.

Одним із напрямів реформування вищої педагогічної освіти України в контексті європейської інтеграції вчені називають підготовку вихователів / вчителів нової генерації, творчих і критично мислячих, готових втілювати демократичні цінності в закладах дошкільної освіти і школах [2]. В той же час демократія слугує студентам, створює ґрунт для їх самоствердження, дає поштовх для розвитку їх особистості та забезпечує гармонію суспільного організму. Крім того, демократичні цінності формують у студентів такі морально-духовні якості як спільна віра, захист цивільних прав, повага до сили закону, підпорядкування волі більшості [1].

В нових умовах модернізації вищої освіти України фахова підготовка майбутнього вчителя початкової школи має бути зорієнтована на формування фахівця, здатного ефективно вирішувати завдання Нової української школи. В цьому контексті важливого значення набуває проблема підготовки вчителя початкової школи до формування громадянської компетентності молодших школярів, а саме громадянської відповідальності.

Саме вчитель початкової школи закладає фундамент громадянського виховання: формує у дітей уявлення про себе як особистість, розуміння своєї неповторності, унікальності, сприяє становленню справжнього громадянина України, члена місцевої громади, шкільного колективу, активного учасника різноманітних акцій; закладає розуміння демократичних цінностей. Саме вчитель виховує гуманну, активну особистість, яка живе, орієнтуючись на принципи демократичного суспільства. У початковій школі мають бути створені умови для формування особистості майбутнього громадянина України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи приділяється значна увага, про що зазначено у великому масиві наукової та методичної педагогічної літератури. Основи громадянського виховання представлено в дослідженнях І. Бега, Н. Бібік, М. Боришевського, В. Кременя, В. Доміної, Н. Степанової та інших. Концепції і тенденції громадянського виховання, загальноєвропейське бачення громадянськості та шляхи її формування проаналізовано у роботах О. Пометун, І. Тараненко.

Окремі питання щодо громадянської відповідальності, виявлення сутнісних ознак розглядали О. Андрійчук, П. Вербицька, Н. Голуб, О. Гуменюк, П. Мороз, Є. Мануйлов, Ю. Олексін, І. Победаш, М. Савчин, Т. Смагіна, В. Смолюк, Л. Снігур, О. Сухомлинська, О. Фурман, М. Шимановський та інші науковці.

Вітчизняні сучасні науковці-педагоги О. Пометун, Т. Ремех, Е. Ламах розглядають демократичний підхід в освіті як основу становлення громадянської позиції молоді та надають рекомендації щодо використання демократичних принципів навчання під час позакласних занять. Для вчителів по впровадженню в освітній процес основ демократичного громадянства фахівці з різних країн Європи (Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттир, В. Вайдингер та інші) розробили серію посібників «Живемо в демократії»: «Навчаємо демократії», «Зростаємо у демократії», «Беремо участь у демократії», «Досліджуємо права дітей» та практичні матеріали для уроків всіх вікових груп учнів [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування громадянської відповідальності в молодших школярів та професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здійснення такої діяльності не досить досліджена. Відсутні дослідження, де було б розкрито проблему професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування громадянської відповідальності під час проведення інтегрованих уроків «Я досліджую світ». Ця проблема є надзвичайно актуальною і потребує розвідки.

Метою статті є теоретичне обґрунтування актуальності проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів до формування громадянської відповідальності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Модернізація освіти почалася з початкової школи. В цьому ракурсі набуває актуальності «всебічний розвиток особистості дитини, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, оволодіння ключовими і предметними компетентностями, наскрізними вміннями, необхідними життєвими і соціальними навичками, які забезпечать її готовність до життя в демократичному й інформаційному суспільстві» [5].

Концепцією «Нова українська школа» передбачено формування десяти ключових компетентностей, зокрема соціальної та громадянської, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті та в сім'ї. Складником цих компетентностей є вміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Розвиток громадянської компетентності можливий крізь наскрізну змістову лінію «Громадянська відповідальність», метою якої є формування відповідального члена громади

й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи.

Процес підготовки майбутніх вчителів до формування громадянської відповідальності молодших школярів здійснюється через вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Мета цього навчального предмета передбачає теоретичну і практичну підготовку майбутніх вчителів початкової школи до викладання шкільного курсу «Я досліджую світ».

У процесі навчання студенти ознайомлюються з методикою формування системи компетентностей у молодших школярів, в тому числі і громадянської, шляхом засвоєння ними системи інтегрованих знань про людину і суспільство, дізнаються про особливості власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, навчаються активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів, виховання вільної, демократичної та освіченої людини, здатної до моральних дій і культури поведінки; формування фахових вмінь у майбутніх вчителів початкової школи до проведення інтегрованих уроків «Я досліджую світ».

Досягнення поставленої мети навчальної дисципліни «Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» передбачає вирішення таких основних завдань:

- формування соціальної, громадянської, історичної та інших компетентностей, спрямованих на формування відповідального члена суспільства, який розуміє принципи та механізми функціонування демократичного суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними принципами, почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці;

- створення умов для набуття досвіду конструктивної поведінки в соціумі, формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури особистості;

- оволодіння дидактико-методичними знаннями з навчальної дисципліни (формування у студентів знань про об'єкт, предмет і завдання методики навчання; ознайомлення зі структурою процесу інтегрованого навчання, змістом структурних компонентів, зв'язків і відношень між ними; вироблення вмінь аналізу програм курсу «Я досліджую світ», змісту навчальних підручників; вивчення методики формування ключових компетентностей);

- усвідомлення практичної значущості теоретичних знань для творчої педагогічної діяльності вчителя;

- створення умов для повноцінної самореалізації потенційних професійних можливостей студента;

- реалізація виховного спрямування предмета з метою формування професійних рис і якостей особистості;

- формування готовності до професійної діяльності.

В результаті вивчення дисципліни студенти мають оволодіти знаннями і вміннями із навчальної дисципліни, необхідними для навчання інтегрованому курсу «Я досліджую світ»; мають навчитися проектувати освітній процес із застосуванням сучасних освітніх технологій.

Підготовка студентів здійснюється в декілька етапів. На першому етапі студенти оволодівають теоретичними знаннями. У процесі формування теоретичних знань варто проводити проблемні лекційно-дискусійні заняття, залучати студентів до розв'язання певних педагогічних ситуацій шляхом спілкування з викладачем і студентами. Корисними на цьому етапі є нетрадиційні інтерактивні лекції, лекції-діалоги, лекції-конференції, бінарні лекції. Ефективними формами та методами підготовки майбутніх вчителів початкової школи є читання лекцій за опорними конспектами у вигляді текстів, таблиць, схем, лекції-візуалізації, лекції-провокації.

Практичний етап характеризується формуванням готовності майбутніх вчителів початкових класів до організації та здійснення громадянського виховання молодших школярів. Тематика практичних занять дозволяє студентам удосконалити, розширити, закріпити та навчитися творчо відтворювати здобуті теоретичні знання щодо методики викладання уроків «Я досліджую світ».

Практичні заняття дозволяють формувати у студентів вміння проектувати освітній процес із застосуванням сучасних освітніх технологій; моделювати інтегровані навчальні заняття; обирати найоптимальніші форми, методи роботи; аналізувати навчально-методичні комплекси для початкової школи, оцінювати їхнє змістово-технологічне наповнення відповідно до дидактичних вимог; аналізувати передовий педагогічний досвід вчителів для подальшого його впровадження в освітній процес початкової школи; працювати як самостійно, так і в групі, демонструючи лідерські якості; вміння ефективно спілкуватися й досягати очікуваних результатів.

Ефективними формами та методами організації діяльності майбутніх вчителів початкової школи під час практичної підготовки є педагогічні тренінги (відпрацювання вмінь і навичок застосування елементів педагогічних технологій у роботі з учнями), ділові професійно орієнтовані ігри (проекування та викладання фрагментів уроків «Я досліджую світ» на основі використання сучасних освітніх технологій), інтерактивні вправи «мозко-

вий штурм», «ажурна пилка», «мікрофон», «коло ідей» «світове кафе» та інші (прийняття конкретних рішень з певної проблеми, які спонукають студентів розвивати свою уяву і творчість; вільне висловлювання власних думок), аналіз педагогічних ситуацій, спостереження і аналіз уроків вчителів («Шкільний день»), групові проекти, колективна творча робота (розв'язання проблемних ситуацій, які потребують колективного обговорення; розвиток вмінь діалогічного спілкування, співробітництва, співтворчості); створення портфоліо «Скарбничка творчого вчителя».

Важливим етапом підготовки майбутніх вчителів початкової школи до проведення уроків «Я досліджую світ» є педагогічна практика. Вона спрямована на конкретну професіоналізацію та збільшує можливості самореалізації майбутніх вчителів, мобілізує особистісний потенціал та виявляє приховані здібності студента, забезпечує появу ідей у ситуації вирішення педагогічної проблеми, допомагає усвідомленню почуття задоволення від власної діяльності.

Саме в процесі педагогічної практики відбувається найбільш інтенсивне ознайомлення з усіма аспектами майбутньої роботи, виявляється критичне та осмислене ставлення до дисциплін, що вивчаються, включаються механізми педагогічної рефлексії, формуються основи професійної самооцінки. Педагогічна практика має на меті навчити студентів творчо застосовувати у педагогічній діяльності науково-теоретичні знання та практичні навички, отримані при вивченні психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін, сприяти розвитку у майбутніх вчителів стійкого інтересу до професійної діяльності.

Особливе значення у процесі підготовки майбутніх вчителів початкової школи до формування громадянської відповідальності має самостійна робота. Вона проводиться з метою розширення знань студентів, стимулювання і зацікавленості студентів у результатах навчання та об'єктивній оцінці знань з методики навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; здійснюється самоконтроль і перевірка власних знань шляхом виконання завдань для самоконтролю, творчих завдань, проектів.

Студенти самостійно формують методичну папку «Скарбничка творчого педагога», яка вміщує навчально-методичний матеріал до уроків «Я досліджую світ» (легенди, загадки, прислів'я, приказки, розповіді, цікаві відомості з енциклопедій, цікава та невідома інформація; проблемні ситуації та завдання, розробки уроків, виховних заходів тощо). Цікавою формою самостійної роботи є розроблення міні-проектів, результатом яких є презентація опанованих матеріалів громадянської спрямованості. Студенти вчать викладати опрацьовані матеріали в реферативному вигляді; підкреслювати головні положення; пояснювати

сутність теоретичних узагальнень; відповідати на прямі й непрямі запитання; ілюструвати та презентувати засвоєні теоретичні положення прикладами і фактами; проводити лінії зв'язку з раніше вивченим; проектувати засвоєні знання на пояснення явищ і фактів тощо.

Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до формування громадянської відповідальності здійснюється через такі компоненти: змістовий, процесуальний, оцінний.

Змістовий компонент підготовленості майбутніх вчителів початкової школи до формування громадянської відповідальності молодших школярів характеризується такими показниками: уявлення та знання про громадянську компетентність; знання понятійного апарату стосовно цінностей особистості, принципів демократичного ставлення до людей; приклади відносин у процесі розв'язання проблемних ситуацій з молодшими школярами; узагальнення знань про застосування творчих здібностей у роботі з громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку; системність знань щодо процесу формування громадянської компетентності молодших школярів.

Процесуальний компонент передбачає організацію практичної навчально-пізнавальної діяльності студентів з опанування змісту цього предмету. Основними його складниками є принципи, методи, форми, засоби навчання. Процесуальний компонент характеризується такими показниками: вміння аналізувати й реалізовувати власний творчий потенціал та педагогічні здібності, відчувати задоволення від творчого результату діяльності молодших школярів; усвідомлення необхідності постійного вдосконалення власних професійних знань, умінь, навичок, морально-етичної культури поведінки, ерудиції; усвідомлення цілісності природи і суспільства, себе як частини суспільства; знання про Україну як демократичну державу, її незалежність та самостійність, державну символіку; дотримуватися норм поведінки в громадських місцях та аналізувати свою власну поведінку, поведінку інших.

Оцінний компонент спрямований на з'ясування ефективності функціонування всієї моделі навчального процесу і містить такі показники: вміння адекватно оцінювати власну активність у професійній діяльності та діяльності інших; реально оцінювати відносини з іншими людьми; вміння оцінювати знання дітей щодо прав та обов'язків громадян України, свою належність до українського суспільства; вміння адекватно оцінювати вияви патріотизму, гуманності, порядності, контролювати розвиток вихованості учнів, що характеризують позитивну чи негативну оцінку тих чи інших якостей щодо формування громадянської компетентності; самооцінка процесу формування громадянської компетентності як у майбут-

ніх вчителів початкової школи, так і в молодших школярів. Важливість оцінки полягає в баченні й осмисленні своїх результатів.

Тільки вчитель, у якого сформована громадянська відповідальність, зможе сформувати цю якість у дітей. Тому важливою ланкою у підготовці майбутніх вчителів до формування громадянської відповідальності молодших школярів є формування цієї якості у студентів. Громадянська відповідальність студентів формується засобами навчальних предметів, позааудиторною роботою. Підготовка майбутніх вчителів до професійної діяльності не можлива без виховної роботи на факультеті: громадська робота студентів, соціальна активність, участь у соціальних проектах, волонтерство, виховні заходи до державних свят.

Висновки. Отже, аналіз літературних джерел і власний досвід роботи переконують у тому, що ефективність демократичного виховання молодого покоління можлива за умови поєднання різних напрямів реалізації громадянського виховання у практиці початкової школи. Формування громадянської відповідальності у молодших школярів насамперед буде здійснюватися при вивченні курсу «Я досліджую світ», що зумовлює необхідність удосконалення процесу підготовки майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності, зокрема щодо формування громадянської відповідальності у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ».

Доведено, що професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи до формування громадянської відповідальності реалізується через змістовий, процесуальний та оцінний компоненти.

Ця проблема в сучасних умовах реформування початкової освіти є надзвичайно актуальною і потребує подальших пошуків шляхів її розв'язання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алиева Х. Принцип демократизации образования и возможности его реализации в высшей школе / *Вестник КазНУ. Серия: «Педагогические науки»*. 2011. № 3(34). С. 26–30.
2. Демченко Е. и др. Society, Integration, Education : proceedings of the International Scientific Conference, May 25th-26th, 2018. Rezekne : Rezekne Academy of Technologies, 2018. P. 507–519.
3. Забезпечення формування громадянської компетентності в сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта-Україна») // *Історія в школах України*. 2006. № 8. С. 5.
4. Навчаємо демократії : Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. Л.І. Паращенко. К. : Основа, 2011. Т. 1. 164 с.
5. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ТД «Освіта-Центр+», 2018. 240 с.
6. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Н.М. Степанова. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.
7. Хобзей П. Школа повинна виховувати демократичні цінності. [<https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-03-01-demokratichna-shkola-01032016>].